Memoria
DOS TRABALLOS DE "ESCAVACIÓN ARQUEOLÓXICA NO CASTRO DE
SAN CIBRAO DE LAS

S. Amaro-Punxín OURENSE 2009

Promotor: Consellería de Cultura e Turismo. Xunta de Galicia

MEMORIA

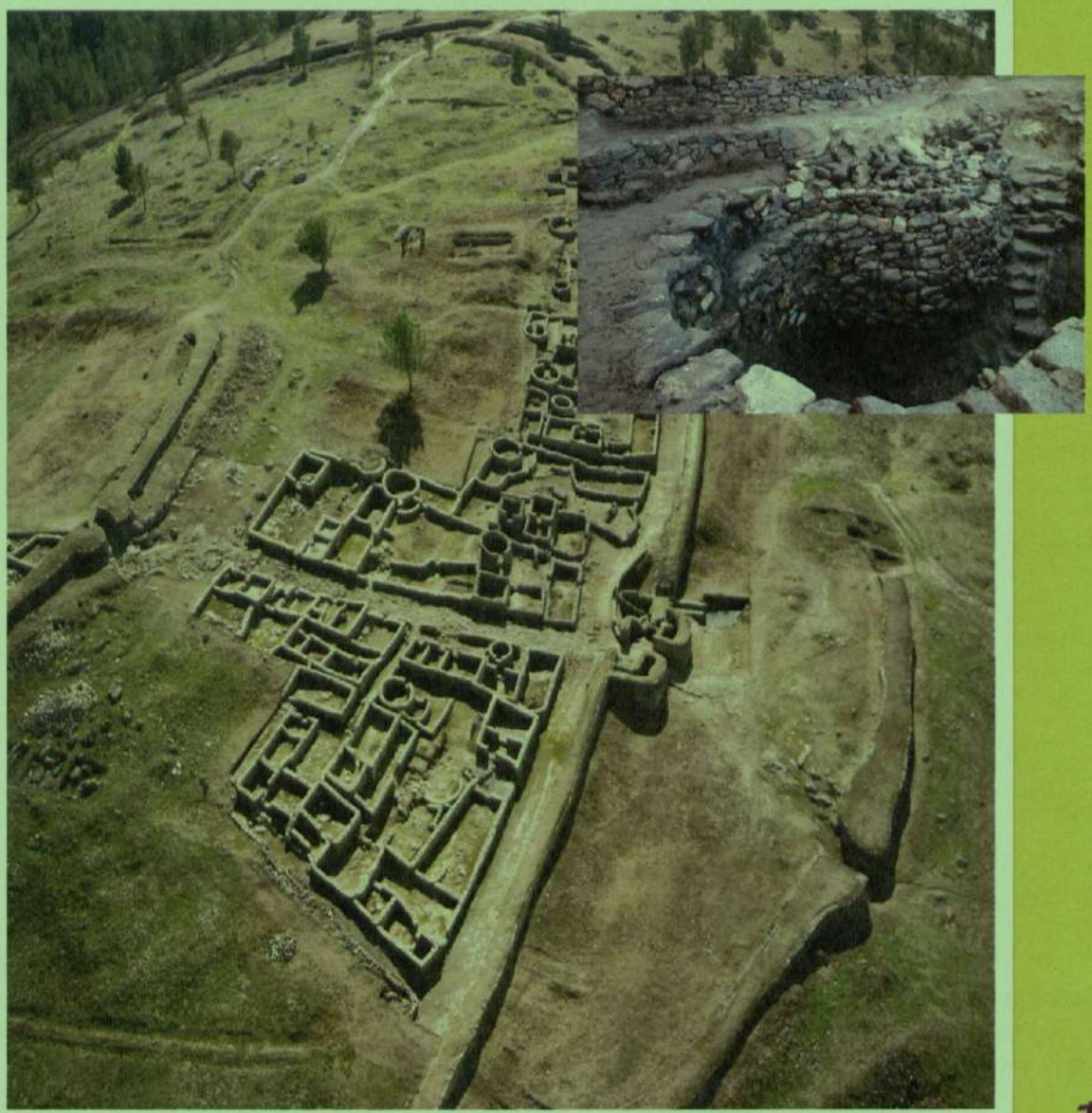

Terra-Arqueos S.L.

02.0.002/2009.004

MEMORIA DA ESCAVACIÓN ARQUEOLOXICA NO CASTRO DE SAN CIBRAO DE LAS, (San Amaro, Punxín).

Ourense - 2009

Promotor: Dirección Xeral de Patrimonio.

Consellería de Cultura e Turismo. Xunta de Galicia.

1.- INTRODUCCION.

2.- A CIDADE DE SAN CIBRAN DE LAS

2.1.- Descrición do xacemento.
2.2.- Mapa de localización.
2.3.- Características xerais do xacemento.

3.- VALORACION PATRIMONIAL E CIENTIFICA DA INTERVENCION.

4.- EVOLUCION DOS TRABALLOS

4.1.- *Sectores intervidos*
4.2- *Traballos realizados.*

4.2.1. A Escavación
- Metodoloxía
- Espacios delimitados i estratigrafia
- Unidades estratigráficas.

4.2.2. Traballos de Consolidación i acondicioamento

4.2.3. Documentación planimétrica

5.- TRATAMENTO DE MATERIAIS.

5.1. Descricpción xeral dos materiais

6.- DOCUMENTACION GRAFICA.

7.- VALORACION DOS RESULTADOS

8.- BIBLIOGRAFIA.

Ourense, 2 de novembro de 2009

Yolanda Alvarez Gonzalez
Terra-Arqueos S.L.

A intervención arqueolóxica no conxunto histórico da "Cidade" no termo municipal de San Amaro e Punxín (Ourense), desencadéase por mor dos acordos realizados entre distintas institucións para pór en valor este asentamento que foi obxecto de numerosas campañas de escavación ao longo de varias décadas.

Seguindo a política arqueolóxica da Dirección Xeral de Patrimonio dá Xunta de Galicia, determinouse, por parte de devandito organismo, a realización dunha primeira intervención arqueolóxica no ano 2000, que constituíu o comezo dunha actuación xeral máis ambiciosa que ten como obxectivo fundamental a posta en valor xeral do xacemento, proxectándose a construción dun Centro de Interpretación como apoio ao coñecemento do asentamento, cuxa construción se esta levando a cabo.

A intervención arqueolóxica que comezou no ano 2000, pretende a recuperación para a visita das estruturas que estaban á vista froito de antigas campañas de escavación. Unha vez reexcavadas e estudadas con detalle leva a cabo a súa consolidación para preservalas da acción de axentes que poden deterioralas, recreciéndose os muros varias fiadas, seguindo un criterio estritamente rigoroso coa reconstrución fiel ao orixinal.

Todos estes traballos pretenden a posta en valor deste xacemento nun prazo próximo, xa que ademais vaise a construír un gran Centro de Interpretación do xacemento castrexo.

Seguindo con este obxectivo, a continuación dos traballos arqueolóxicos neste xacemento, pretende xerar espazos transitables para os visitantes e á vez continuar as investigacións para mellorar a oferta cultural que se ofreza ao público

ESCAVACIÓN ARQUEOLOXICA NO CASTRO DE SAN CIBRAO DE LAS, (Punxín). Ourense – 2009

FICHA TECNICA

***Actuación*:**

Excavación arqueolóxica no castro de San Cibrao de Las.

Situación: San Amaro, Punxín, Ourense

***Execución*:** Terra – Arqueos S.L.

***Dirección*:** Yolanda Alvarez González

Código do expediente: CD 102 A 2009/-0

Código de signatura: LAS-09

Orzamento: *20.300 euros*

***Anualidade*:** 2009

***Promotor*:**

Dirección Xeral de Patrimonio Cultural. Consellería de Cultura e Deporte. Xunta de Galicia.

2.1. DESCRICIÓN DO XACEMENTO.

-- **Cartografía:** MTN. 1:50.000 Nº 187

-- **Outra cartografía:** E. 1:10.000 Nº 187 3-2

-- **Coordenadas:** Ou.T.M. 29TNG 580.000 / 4.690.400

-- **Altitude:** 469 m.s.n.m.

-- **Topónimo:** A Cidade

-- **Lugar:** San Cibrán de Lás

-- **Parroquia:** San Cibrán /San Xoan

-- **Concellos:** San Amaro - Punxín

-- **Provincia:** Ourense.

-- **Abreviatura:** As

-- **Accesos:** Atópase a poucos metros en dirección Sueste do pobo de San Cibrán no máis alto da ribeira dereita do arroio Barbantiño preto da súa desembocadura no río Miño. Chégase desde Ourense, collendo a nacional 120 que vai a Vigo, ou a autovía, e cóllese a saída a Carballiño. Saíndo cara a Carballiño, a poucos metros hai un desvío á esquerda cun sinal que indica o Castro de San Cibrán. Collendo esta estrada, a uns 4 quilómetros atópase á dereita a saída ao área recreativa de "A Cidade".

2.2 MAPA DE LOCALIZACION.

PLANO DE LOCALIZACION XERAL

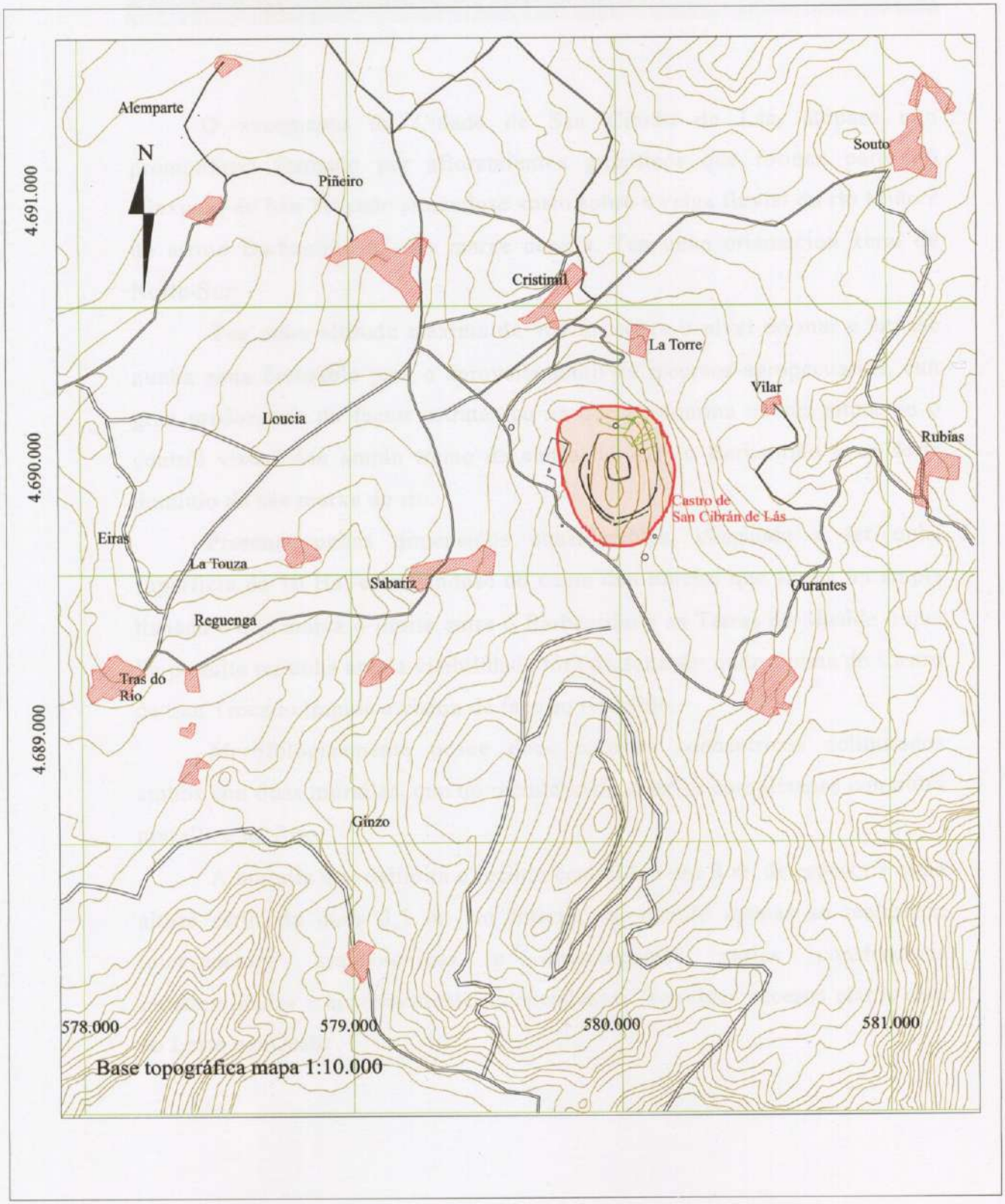

2.3.- DESCRICIÓN XERAL DO XACEMENTO.

O xacemento da Cidade de San Cibrán de Lás, atópase nun promontorio formado por afloramientos graníticos que forman parte do conxunto de San Trocado situándose xusto sobre a veiga fluvial do río Miño e do arroio Barbantiño na súa marxe dereita. Ten unha orientación xeral de Norte-Sur.

Ten unha altitude máxima de 469 m. sobre o nivel do mar e sitúase nunha zona favorable para o aproveitamento de recursos agropecuarios, cun gran predominio do factor estratéxico xa que predomina na súa situación o control visual dun amplo tramo da conca do Arroio Barbantiño e un forte dominio da súa marxe do río.

Presenta unhas dimensións considerables, chegando a ter unha superficie de 10 Ha, estendéndose no cume dun outeiro que forma un ampla llanada e que marca o límite entre o Barbantiño e as Terras de Maside o que lle permite ter unha ampla visibilidade fóra da zona sur onde a cima do Castro de San Trocado impide a visión de face ao río Miño.

Morofológicamente posúe dous recintos concéntricos delimitados ambos con dúas murallas, que no recinto máis exterior complétanse con outra muralla e un foso.

A muralla que delimita o recinto central ten uns 3 m. de espesor e unha altura estimada duns 3,5 m. No interior do recinto apenas se realizaron intervencións arqueolóxicas e descubríronse varias construcións indeterminadas e aparentemente independentes. Ten dous accesos claros cara ao Leste e o Oeste .

No recinto exterior e moito máis amplo escavarse principalmente no sector Oeste, na parte do acceso da porta Oeste. O caserío está disposto ao redor de rúas perimetrales e transversais cun intencionalidade de racionalizar o espazo. As unidades de ocupación están formadas por varias construcións que comparten un espazo aberto ou patio común, mentres que son independentes de face a outras unidades que se atopan anexas.

As portas abertas neste recinto exterior de carácter monumental localízanse ao Oeste, Leste e ao Sur, e ten corpos de garda do mesmo xeito que as que presentan as portas do recinto central.

Próxima á porta de poñente esta a fonte-aljibe, construción realizada para aproveitar unha fonte natural que se compón dun depósito con escaleiras para descender ata o fondo e que permitía o soborde a partir dunha canle cortada na muralla que desagua no foso e que estivo cuberto, aínda que hoxe en día esta aberto.

A conservación do xacemento é boa aínda que desde fai moitos anos aproveitáronse as murallas e construcións para conseguir granito, polo que existen varias zonas de extracción de pedra ao longo do xacemento e é seguro que nalgunhas zonas destruíron gravemente varias estruturas

3.- VALORACION PATRIMONIAL E CIENTIFICA DA INTERVENCION.

A primeira escavación de Cuevillas nos anos 20 xa puxo de manifesto a importancia deste xacemento e os seus traballos deixaron ao descuberto numerosas estruturas e materiais que serviron para ter unha primeira aproximación ás características do asentamento. As posteriores intervencións arqueolóxicas non fixeron senón confirmar a importancia deste asentamento descubrindo as súas enormes dimensións, murallas e outras características singulares do poboado.

Escavación da porta Oeste nos anos 20

A Cidade de San Cibrán de Lás é un dos xacementos máis importantes da comunidade galega e calquera intervención nel é de gran interese xa que pode achegar novas informacións sobre este asentamento.

Ademais do seu gran interese científico, existe por outra banda o seu enorme potencial como **lugar de interese cultural e social**. A boa conservación das estruturas e a proximidade á cidade de Orense vén achegando ao xacemento anualmente unha serie de visitas moi numerosas que fan necesario o coidado e vixilancia dos restos descubertos nas antigas campañas de escavación. As sucesivas campañas anuais de limpeza que promoveu o Concello de San amaro conseguiron recuperar unha zona contorna ao poboado onde se habilitou un área recreativa para que as visitas poidan ter un lugar onde descansar.

A intervención arqueolóxica, pretende a recuperación para a visita das estruturas que estaban á vista froito de antigas campañas de escavación. Unha vez reexcavadas e estudadas con detalle as numerosas construcións (incluíndo debuxos, fotografías, toma de mostras, etc.), leva a cabo a súa consolidación para preservalas da acción de axentes que poden deterioralas, recreciéndose os muros varias fiadas, seguindo un criterio estritamente rigoroso coa reconstrución fiel ao orixinal.

Esta é unha primeira fase de recuperación do xacemento co fin de conseguir a mellora e a adecuación dos espazos arqueolóxicos para as visitas, que posteriormente se completará con outras actuacións

4.- EVOLUCION DOS TRABALLOS

4.1. SECTORES INTERVIDOS

Os sectores a intervir localízanse na zona Surleste do xacemento de San Cibrao de Lás, según se describe na planimetria adxunta. O obxectivo é conseguir un itinerario de visita polo xacemento que poida ser circular para o que se necesita acondicionar a zona Sur-Surleste, xa que se atopa só parcialmente restaurada e o mesmo tempo rematar traballos puntuais de escavación na rúa principal ao Oeste do xacemento.

O obxectivo que se persegue é, en primeiro lugar o estudo integral desta área reescavando os sectores nos que se ten intervido en campañas anteriores e ampliando a superficie necesaria para unha correcta interpretación dás estruturas. En concreto, a superficie obxecto de intervención do lado Surleste correspóndese cun sector amplo sector dás murallas, na área de encontro entre as murallas externa e interna do xacemento nese sector. En segundo lugar acometerase a consolidación dás estruturas deses espazos con especial atención ós puntos máis deteriorados dás estruturas. Para rematar, faise un acondicionamento do contorno do sector intervido para permitir que sexan transitables.

As actuacións centraranse nos seguintes espazos do castro que pertencen ao concello de Punxín sobre as que se efectúaron distintos traballos:

Traballos de escavación:

- Traballos de escavación no punto final de encontro entre ambas murallas. O obxectivo é estudar o contorno do alxibe e a súa relación cas murallas, a súa morfoloxía e definición cara á posterior consolidación dás mesmas nese tramo, ocupando a superficie sinalada ó efecto no plano que se xunta.

.- Escavación de acceso Lesto ao alxible localizado no ano 2008 co obxectivo de ampliar a zona intervida e mellorar o acceso a mesma, intentando documentar o acceso orixinal

Traballos de Consolidación:

- Consolidación integral dous sectores escavados segundo a definición do punto anterior, seguindo os mesmos criterios de consolidación empregados ata hoxe nas murallas deste xacemento, e sempre de acordo coas valoracións do arqueólogo unha vez que se coñezan os datos da escavación.

- Consolidación do muro caido no temporal do ano pasado que destruio o parametno do aterrazamento T1 e que necesita dunha nova intervención para acondicionar toda a zona.

Traballos de Acondicionamento:

- Acondicionamento do contorno da zona de actuación deste ano 2009, co obxectivo de conseguir un espazo transitable para os visitantes que axude non establecemento dun percorrido circular no xacemento.

4.2. TRABALLOS REALIZADOS

4.2.1. A Escavación
- Metodoloxía
- Espacios delimitados i estratigrafia
- Unidades estratigráficas e matriz.

4.2.2. Traballos de Consolidación i acondicioamento

4.2.3. Documentación planimétrica

Dado que un plan de xestión de traballo coherente sobre un elemento patrimonial debe acometer unha ambiciosa fase de estudo e protección do mesmo, estas dúas premisas tivéronse en conta como un traballo de base sobre o que estruturar posteriormente os labores de difusión e educación que terá de forma primordial o xacemento arqueolóxico de San Cibrao e o Centro de Interpretación.

As zonas de intervención que se esbozaron, establécense tendo en conta o futuro percorrido que se realizará na visita ao xacemento. O percorrido básico exposto é circular e permite coñecer as partes máis significativas do xacemento apoiándose en catro puntos de visita fundamentais ao longo do itinerario e que axudan a comprender as dimensións do poboado: a zona da porta Oeste, o interior do recinto, os barrios da porta Este e a zona Sur para volver de novo ao comezo.

4.2.1.- TRABALLOS DE ESCAVACION

Metodoloxía de escavación.

A escavación adaptouse aos distintos sectores do xacemento, co obxectivo imprescindible de definir o conxunto das estruturas murarias do poboado. Con este fin realizáronse diversos tipos de actuacións arqueolóxicas cunha metodoloxía común que permitiron realizar un rexistro exhaustivo das estruturas e os materiais asociados.

A escavación en área.

Como comentamos anteriormente antes de expor as zonas de intervención concretas realizouse un amplo estudo de documentación das actuacións previas, e do estado dos restos, contando con esta información, a primeira fase de traballo no campo é a roza e limpeza da zona a intervir.

Tanto a roza como a limpeza da capa vexetal superior realízase manualmente e unha vez que esta finaliza pódense reformular de novo as zonas de intervención dependendo dos resultados. Estas análises previas das zonas de actuación teñen un condicionante a priori que non debemos esquecer, e é que outro obxectivo da actuación é a futura integración dos restos nunha ruta para a visita do público que permita a comprensión do proceso histórico e das formas de vida que interpretamos do poboado, polo que os puntos seleccionados deben ser coherentes co programa global de actuacións que se van a realizar no xacemento.

As valoracións do equipo de restauración son tamén necesarias de forma que as súas indicacións acerca dos puntos problemáticos para a adecuación de zonas de paso para os visitantes ou para a restauración de estruturas son importantísimas. Se por exemplo contabamos con dúas posibles zonas de intervención que nos parecen similares en canto a outros condicionantes para o seu estudo unha das variables respecto do seu acceso ou restauración son determinantes para realizar devandita actuación e evitar problemas posteriores de conservación graves de resolver.

Habemos de pensar que se non é posible protexer os restos da destrución é mellor que non sexan escavados.

A escavación en área adaptouse como dicimos ás necesidades de cada sector, aínda que o método de rexistro foi igual de intensivo en todos os casos. Na zona Sur se excavaron as zonas completamente, deixando ao descuberto novos elementos e estruturas.

Coas tecnoloxías actuais é obvio que o sistema de referencias a partir de cordas, gomas ou outros sistemas quedou obsoleto e non pode condicionar os resultados dunha investigación na que se invisten tantos esforzos académicos e económicos. A eficacia é vital no noso traballo e para iso a metodoloxía utilizada debe ser unha axuda para conseguir os fins propostos e non un condicionante.

O rexistro tridimensional.

Unha vez exposta a escavación en área utilízase un rexistro a partir de nieveles artificiais que permitirá unha lectura da estratigrafía non só vertical senón tamén horizontal, utilizando un sistema tridimensional de rexistro, posible unha vez que o arqueólogo decide onde debe facer estas lecturas (é dicir evitando o uso das cuadriculas que obrigan á lectura de espazos predeterminados por un método).

A estrutura do rexistro esta creada en función das características do castro de San Cibrán de Lás. Neste xacemento as estruturas delimitan espazos concretos e en función desta dinámica hanse compartimentado os espazos e estruturas. Partindo dese mínimo espazo analízase despois a relación entre o espazo definido e os lindeiros. Esta análise permite diferenciar cales pertencen a unha estrutura superior de delimitación de espazos que pode ser a vivenda ou a muralla e que á súa vez forma parte doutra estrutura superior (delimitada por zonas de acceso comúns ou rúas).

Hai que ter en conta que existen unidades estratigráficas comúns a varios espazos por exemplo algúns niveis de derrube mentres que outros pertencen unicamente a unha espazo mínimo construído ou estrutura.

Diferenciamos por cuestión de axilidade no rexistro de campo as unidades estratigráficas de sedimentación e as de construción. Distínguense pola forma en que se orixina cada un dos tipos. As unidades de sedimentación teñen un ritmo de deposición diferente, derrúbelos, os niveis de abandono, os niveis de lavado da argamasa dun muro, etc están orixinados pola propia sedimentación. As unidades de construción (ou unidades estruturais) normalmente teñen un ritmo máis rápido de

creación e son elementos construídos por exemplo, un muro, un fogar, un pavimento, un hoyo de poste, etc, son considerados tanto os negativos como positivos (escavados ou levantados). En cada un dos cortes (ou capas) que se escavan diferéncianse as distintas unidades estratigráficas que existen a partir dun elemento novo: o número de inventario. Este número diferencia nesa capa as distintas unidades sedimentarias que aparecen (tanto á unidade sedimentaria como ao seu contido arqueolóxico, materiais, mostras, etc.).

No seguinte corte consecutivo volverían a renombrarse as distintas unidades que aparecen, aínda que podamos saber que na capa superior que xa escavamos documentábase a mesma unidade. A definición das unidades estratigráficas faise a posteriori, co cal non arriscámonos a que unha mala lectura ou un fallo humano condiciónenos os resultados.

Os *cortes* ou a disección horizontal que facemos dos estratos diferénciase claramente da escavación por unidades sedimentarias naturais que todos coñecemos por ser a base do método Harris[1]. Pensamos que é un xeito de compartimentar máis a unidade estratigráfica co fin de poder ter un lectura dos procesos de sedimentación. Desta forma para unha unidade estratigráfica existen sempre varios números de inventario que configuran esa unidade a medida que se escava e non ao revés (é dicir que distintas unidades estratigráficas considerásense unha soa) o cal podería ser un erro moi grave de lectura.

1 Edward C. Harris asenta as bases do tratamento moderno das estratigrafias arqueolóxicas no seu traballo de 1979, *Principles of Archaeological Stratigraphy.*

Esta división da unidade estratigráfica realízase co fin de poder ter unha lectura máis segura dos procesos de sedimentación e tamén poder ata rectificar en certo momento do traballo.

A asociación das lecturas das unidades estratigráficas sedimentarias coas construídas e cos contidos arqueolóxicos rexistrados tanto vertical como horizontalmente permiten achegarse con maior seguridade a unha interpretación da orixe e evolución das construcións.

A *sigla para* esta intervención fai referencia ao xacemento "LAS", seguida dos números de inventario que fan referencia ao espazo mínimo definido (estancia ou habitación, zona de paso, croa, etc.), ao ano, do que se fan constar só as dúas últimas cifras, ao nº de inventario da capa correspondente e xa que logo á súa unidade estratigráfica e finalmente ao número de cada peza referenciada tridimensionalmente no rexistro, de forma que o resultado vén ser o que segue: LAS.9A.09.10.73.

ESPACIOS INTERVIDOS I ESTRATIGRAFIA

A escavación en área desta campaña de 2009 abarcou un gran espazo asociado a muralla exterior e tamén parte do interior e do exterior do alxibe. Dividimos a superficie a intervir en dous sectores diferentes con distintas necesidades e actuacións:

ESCAVACION DA AMPLIACION DO SECTOR DO ALXIBE AO LESTE e OESTE .

Nesta nova campaña de actuación e tendo en conta unha próxima apertura do Centro de Interpretación, interviuse nas estruturas murarias na zona Surleste.

Nesta zona poidemos documentar, a partir da escavación arqueolóxica de como é morfológicamente o engarce das murallas e como funciona o cambio na estrutura do amurallamiento. Estes traballos de escavación realizásense totalmente de forma MANUAL. Este tramo de muralla actualmente ten na súa cara interior zonas xa consolidadas no ano 2005 e 2007. Para coñecer a estructura desta zona no exterior das murallas planeamos nesta campaña do ano 2009 unha sondaxe ampliando a zona do ano 2008 de grandes dimensións de 17 x 5 metros orientada de xeito perpendicular a muralla exterior dende o lienzo exterior ata a zona máis profunda da pendente que rodea o xacemento neste sector.

Os resultados permitiron coñercer a existencia dunha morfoloxía escalonada na pendente exterior da muralla, das que non se conservan estruturas xa que estas atopanse caidas na parte máis fonda da ladeira, e unicamente conservanse as pegadas nos perfis e no xabre de base.

As fiadas que pechan o lienzo máis exterior cara a segunda muralla foron destruidas no momento no que abriuse o camiño moderno que atravesaba a muralla cara o castro e que alterou todo iste sector, aínda que poidemos ter unha aproximación a súa estructura original.

Na parte inferior documentouse o ano 2008 a existencia dunha estructura integrada no chan con forma circular ou alxibe, que é o segundo que aparece no xacemento.

A escavación proporcionou diferentes resultados dependendo do sector da sondaxe. Na parte superior, na zona inmediata ao exterior da muralla, escavamos dous niveis ou unidades estratigráficas que se asocian á base da muralla que neste punto presenta unha cimentación ou basamento duns 40 -50 cm, de anchura sobre a que se apoia. Esta base non se atopaba á vista, polo que esta construída sen carear con pedras irregulares colocadas de forma descoidada xa que se atopaban cubertas por recheos.

Nesta zona o estrato superior asóciase á base deste reforzo ou cimento e o estrato inferior esta sedimentado xa sobre os afloramientos rochosos, baixo a muralla. En ningún deles documentouse material arqueolóxico que nos permita adscribira unha data concreta estos niveis. (M2SAE.UES 3 e 4).

Na parte de central da sondaxe existe un pendente moi pronunciada e na base desta ladeira documentamos os restos do alxibe.

A escavación da parte central da ladeira permitiunos confirmar que os estratos orixinais da zona exterior da muralla están perdidos. Isto é debido á forte pendente deste sector no que conflúen a muralla M2 e M3 o que non permitiu que se conserven as estruturas na súa totalidade. Durante a escavación do ano 2007 puidemos excvar ata tres lenzos de aterrazamientos que viraban cara á muralla M2, confluíndo nun punto incerto que se atopa hoxe en dia destruído.

A escavación deste ano permite confirmar a destrución destes niveis aínda que quedou nos perfís a pegada destes niveis horizontais suxeitos por muros de aterrazamiento que como dicimos non se conservaron na súa totalidade.

Durante a escavación desta sondaxe realizada no ano 2008, puidemos documentar a existencia dun aterrazamiento máis na parte inferior da ladeira, sobre o alxibe, seguramente relacionado coa construción dunha zona de acceso a través da ladeira, cara á baixada a este punto de auga.

Este muro (que denominados MT1) constrúese a unha cota a 3 m (a fiada superior) por baixo do nivel de base da muralla. Ten unha altura de case dous metros e non conserva cara interior, construyendose a modo de terraza para conter os sedimentos da ladeira. Para levantar aprovéitase un afloramiento rochoso que cae case en vertical o que permite gañar altura con pouca presión da ladeira. O afloramento aparece por encima do muro a menos de 1 m e asóciase a uns estratos de xabre de ton amarelado que non contén materiais (M2SA.UES 6 e 8).

Entre este muro e ao afloramiento aparece un paquete de sedimentos ou niveis (M2SA.UES 7 e 9), que se depositaron de xeito horizontal e que se asociaban á parte interna do muro MT1 ou parte norte. Estes niveis horizontais permitían o tránsito nesta zona da ladeira aproveitando o aterrazamiento e a propia roca. Nestes estratos unicamente documentamos un anaco de cerámica común pouco significativo, aínda que habemos de pensar que a erosión da ladeira evitou a conservación do nivel de ocupación no seu maior parte como pode verse no perfil.

Ao exterior, o aterrazamiento MT1, conserva por tramos en mellor ou peor estado parte do seu alzado. Estaba construído en seco con bloques grandes e medianos dun granito de ton máis amarelado que a pedra utilizada na muralla, utilizando un material de gran máis fino. Conserva por encima dos restos do recheo da súa base, un nivel de derrube da estrutura conservado en parte (M2SA.UE12). Este derrrumbe esta mezaclado en parte co nivel de abandono e contén algúns materiais cerámicos castrexos e algúns anacos de anfora. Por baixo deste derrube aparecen uns estratos asociados á base do aterrazamiento, de terra xabregosa de gran medio que configura o recheo inferior .

Por encima destes niveis horizontais asociados á parte interior do aterrazamiento e por encima do afloramiento superior da roca aparece un recheo con terra revolta e superficial que puidese corresponderse con algunha tipo de estrutura que falta ou que se derrubou, da que non nos quedou pegada.

Por baixo do aterrazamiento MT1, os sedimentos da ladeira que conteñen gran cantidade de restos de derrube da zona superior, cubrían totalmente as estruturas do alxibe. Tras baixar o superficial escavamos en primeiro lugar os restos dun forte derrube asociado a unha terra de cor pardo claro, que se diferencia claramente dos derrubes inferiores (M2SA-B.UE10). Este nivel apenas conserva materiais. O nivel inferior presenta un fortísimo derrube máis potente que se extiende sobre os restos do alxibe. Ten unha tonalidade negruzca (M2SA.UE11) e non conserva apenas materiais. Este forte derrube esténdese pola parte baixa da ladeira e se superpone ao derrube do aterrazamieto MT1.

Unha vez levantado o derrube puidemos obter unha visión case total do aljibe. Trátase dun depósito escavado no estrato de base, nun punto a unha cota moi baixa onde pode acumular a auga da zona suroeste da muralla sita a nivel máis alto. O manancial de auga ten unha gran capacidade e o depósito atópase cheo a maior parte do ano. A escavación do mesmo só foi posible grazas a unha bomba de achique que baleiraba continuamente a auga.

O depósito ten unha forma alargada, desvirtuada no lado máis ao Leste onde a liña do acceso cara ao fondo do aljibe constitúe un arco de círculo, polo que na súa totalidade o aljibe ten unha forma irregular. A parede norte baixo o aterrazamiento MT1, conservaba unha altura maior e un muro de peche que cara ás veces de terraza. Este muro non se conserva pero si conservamos o recheo do mesmo. Pasado un tempo este muro debeu caer ou ceder e reconstruíron o muro avanzando a liña do depósito cara adiante a base de colocar pedras neste lado norte pero sen construír unha cara, polo que este sector diferénciase totalmente do resto dos muros do depósito levantados cuns potentes muros ben careados.

O acceso se fai polo Leste aínda que non puidemos finalizar a súa escavación xa que o acceso continua baixo o perfil Este da nosa sondaxe. Para baixar ao fondo do aljibe que esta escavado na roca, sobre o que apoian os muros do depósito, construíronse uns banzos que descenden cara á parte máis fonda a través dos muros que configuran un corredor de acceso. Por encima destas estruturas orixinais documentamos un fino nivel de sedimento grisáceo depositado sobre elas (M2E.UE30).

O interior do alxibe estaba recheo por un potente nivel de derrube que é similar ao que configura a UE11, aínda que en realidade ten achegues de varios puntos da ladeira.

A parede sur do alxibe atópase tamén apoiada na roca de base do depósito, e presenta na parte superior un escalonamiento quiza para o apoio da estrutura dunha posible cuberta. Neste senso temos que decir que no interior do aljibe non se atoparon pedras de distinta configuración a las que forman o derrube dos muros. Parte da fiada superior atópase perdida entre o porpio derrube da estrutura e asóciase ao exterior cun sedimento que contén algúns materiais arqueolóxicos pouco relevantes e similares aos que aparecen no resto do xacemento de San Cibrao de Lás (M2E.UE19).

Para rematar destacar que documentamos parcialmente na esquina surleste do corte unha gran fosa escavada no sedimento que se asocia ao alxibe e que contén unha terra con grijo, pouco orgánica na que se documentan algúns materiais (M2E.UE20) todos adscritos á época da ocupación do castro polo que non parece que sexa moderna polo que puidese formar parte dalgunha estrutura asociada a esta zona exterior.

4.2.2.- TRABALLOS DE CONSOLIDACION i ACONDICIOAMENTO

Un plan de traballo coherente sobre un elemento patrimonial debe acometer unha ambiciosa fase de estudo e protección do mesmo. Estas duas premisas son básicas para a execución dás labouras propostas no xacemento

As estruturas que atopadas durante os traballos de escavación son a base dá investigación e divulgación do castro. A restitución é sen dúbida, necesaria xa que dá unha maior resistencia o conxunto, e dota o xacemento dunha gran cohesión fronte o visitante. Metodoloxicamente é unha tarefa fácil se se integra no marco dás actuacións arqueolóxicas, é dicir feita inmediatamente o remate dá escavación, e orixina un aforro de tempo e custo.

A Consolidación é sen dúbida, un dos capítulos máis importantes de presénta a intervención. Non só porque dá unha maior resistencia ao conxunto, se non porque dota ao xacemento dunha gran cohesión fronte ao visitante, especialmente neste caso onde as estruturas vanse a utilizar para formar parte do itinerario de visita.

As tarefas de consolidación centraronse nas estruturas da zona da confluencia das murallas o que inclúe parte da segunda muralla e á vez parte da zona da muralla exterior única que continúa cara ao Leste. Realízanse sempre unha vez que se atopen debidamente rexistradas e documentadas todas as estruturas.

Estes labores para ser efectivas deberían ter posteriormente un sistema de control periódico para valorar as necesidades de mantemento da conservación.

A restitución é sin dúbida, necesaria xa que da unha maior resistencia o conxunto, e dota o xacemento dunha gran cohesión frente o visitante. Metodoloxicamente é unha tarefa fácil si se integra no marco das actuacións arqueolóxicas, é dicir feita o mesmo tempo ou inmediatamento o remate da escavación, e orixina un aforro de tempo e custo.

Unha vez documentadas con detalle estas estructuras procediuse a súa consolidación para preservarlas da acción de axentes que poidan deteriorarlas, coroando os muros unhas fiadas según o requiran os restos, seguindo un criterio riguroso ca reconstrucción fiel o orixinal.

En primeiro lugar e denantes de escomenzar a intervención de consolidación propiamente dita levouse a cabo una **documentación fotográfica** exhaustiva para poder comparar os resultados finais e ter toda a información orixinal das estructuras do asentamento.

Respecto a restauración, i en relación a metodoloxía de traballo, terase en conta na restauración das estructuras que dita labor sexa sempre **reversible**, polo que os materiais utilizados necesariamente cumplen dous

requisitos, por unha banda a posibilidade de refacerse en calquer momento posterior e por outra a súa durabilidad no tempo garantizando unha **perduración** adecuada da consolidación de cara a sua posta en valor para o público.

A consolidación dos elementos arquitectónicos, muros i estructuras de delimitación, realizase por recrecida de fiadas, co fin de protexer as orixinais do contacto exterior e que deste xeito sufra o posible deterioro a nova fiada. Seguiendo criterios de restauración, utilizanse coma **elemento diferenciador** pequenas lousas de pizarra negra, non dispostas coma líña continua senon alternadas ca propia restauración (que diferencien o restaurado do orixinal pero que non creen un elemento diferenciador entre os dous paramentos, rompendo o conxunto arqueolóxico, xa que as novas fiadas colocaranse co mesmo tipo de pedra e aparello que teñen os muros orixinais). As argamasas utilizadas para o recrecimiento dos muros teran un tratamento que asemelle o orixinal, ganando certa resistencia, para o que se utilizara utilizan morteiros aglutinados (APV) e tratados con consolidantes. Para rematar o tratamento dos muros procedese a un recheo das xuntas a base de terra procedente do mesmo xacemento cribada e mixturada con aditivos consolidantes.

As laboures de restauración son executadas por un equipo específico de profesionais, xa que é necesario estabilizar e conseguir a perdurabilidade das estructuras e a súa recuperación unha vez escavada

O acondicioamento deste sector asociado o alxibe e o seu controno realizase a partir da escavación e limpeza da cabeceira dos muros de xeito que se poida documentar o trazado real das estructuras a partir da escavación. Unha vez documentada e cartografiados todos los elementos pasamos a unha segunda fase de actuación neste tramo que consisitu na restitución e consolidación das fiadas superiores mediante recrecimento de fiadas colocando un elemento diferenciador a base de pizarra cortada.

Neste acceso Sur do alxibe, unha vez realizada a escavación arqueolóxica en área e a documentación de todaslas estruturas, se realizó a consolidación dos muros límites do mesmo e dos aterrazamentos, pechando o paso que existía neste punto na muralla, respetando a líña da muralla documentada e os dous novos tramos de escaleiras do lienzo interior.

A consolidación de todos os elementos arquitectónicos, muros i estruturas de delimitación, realizouse de xeito xeral por recrecida de fiadas, co fin de protexer as orixinais do contacto exterior e deste xeito sufra a posible deterioración a nova fiada.

A pedra necesaria para as novas fases conseguese das novas etapas de escavación cuxa selección e achegue realízase de forma manual.Tras o proceso de transporte e selección de pedras, e cos datos extraídos da escavación, iníciase o proceso de restitución utilizando como argamasa un

morteiro bastardo tipo M-40 a base de cal groso e area de río enriquecido con algún aditivo calcinado como creta e arxila. Este aditivo é básico para acelerar o proceso de carbonatación do morteiro de cal. As bardas, remates e llagueados construiranse cun proceso de cribado manual de terra vexetal aglutinado con latex vinílico.

A construción dos paramentos realízouse ao estilo propio do xacemento con aparello máis ou menos poligonal concertado sen descoidar a inclusión de perpiaños.

Como paso final destes traballos e trasla restauración colocouse un aporte terreo sobre a cabeceira ena traseira dos muros de terra limpa e sen pedras que permita o crecemento de vexetación menor e que permita o paso sen perigro para os visitantes.

O estado previo deste tramo presentaba unha superficie irregular con numerosas pedras de derrube e cunha forte pendente, o que representaba unha zona perigosa para o tránsito das persoas. Co acondicionamento deste tramo aproveitase esta superficie como zona de visita aumentando a amplitude da zona de tránsito e mellorando o seu estado de modo conseguese unha zona de tránsito que permite completar o percorrido circular.

Este acondicionamiento é provisional e facilmente reversible e no afecta ás estruturas que configuran o poboado. Ademais permite crear unha zona de paso sen perigo para as persoas que percorran o itinerario polo

xacemento aumentando a seguridade e facilitando a comprensión do camiño a seguir polo interior do castro

Para levar a cabo estes traballos contase con persoal técnico cualificado, tanto equipo de arqueólogos, como restauradores e auxiliares especializados que consigan formar un equipo coordinado para levar a cabo as diferentes tarefas, que na maioría dous casos vanse a superponer no tempo dentro dous diferentes sectores (retirada de cascallos, carrexo de material, definición de estruturas, escavación, toma de mostras, etc.).

No que respecta o volume dous traballos coma xa dixemos, todos eles foron coordinados por un arqueólogo que a súa vez dirixe todas as fases que se pretenden acometer o longo dos catro meses que dura a actuación.

4.2.3. Documentación planimétrica

CASTRO de SAN CIBRAO DE LAS

ZONAS DE INTERVENCION AO SURLESTE

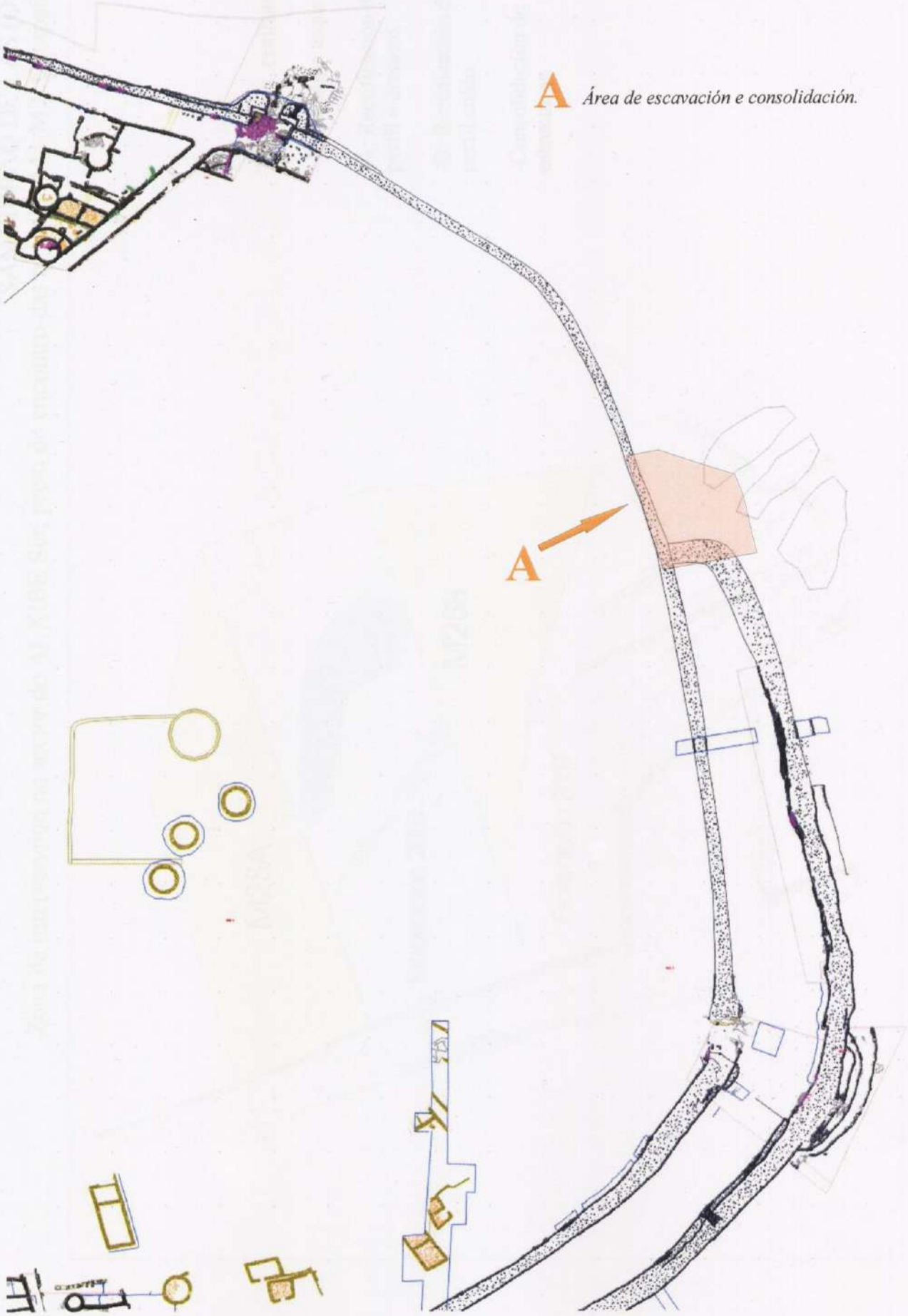

A *Área de escavación e consolidación.*

SAN CIBRAO DE LAS (Ourense).
Zona de intervencion no sector do ALXIBE Sur, preto do encontro das murallas M3-M2. Campaña 2009.

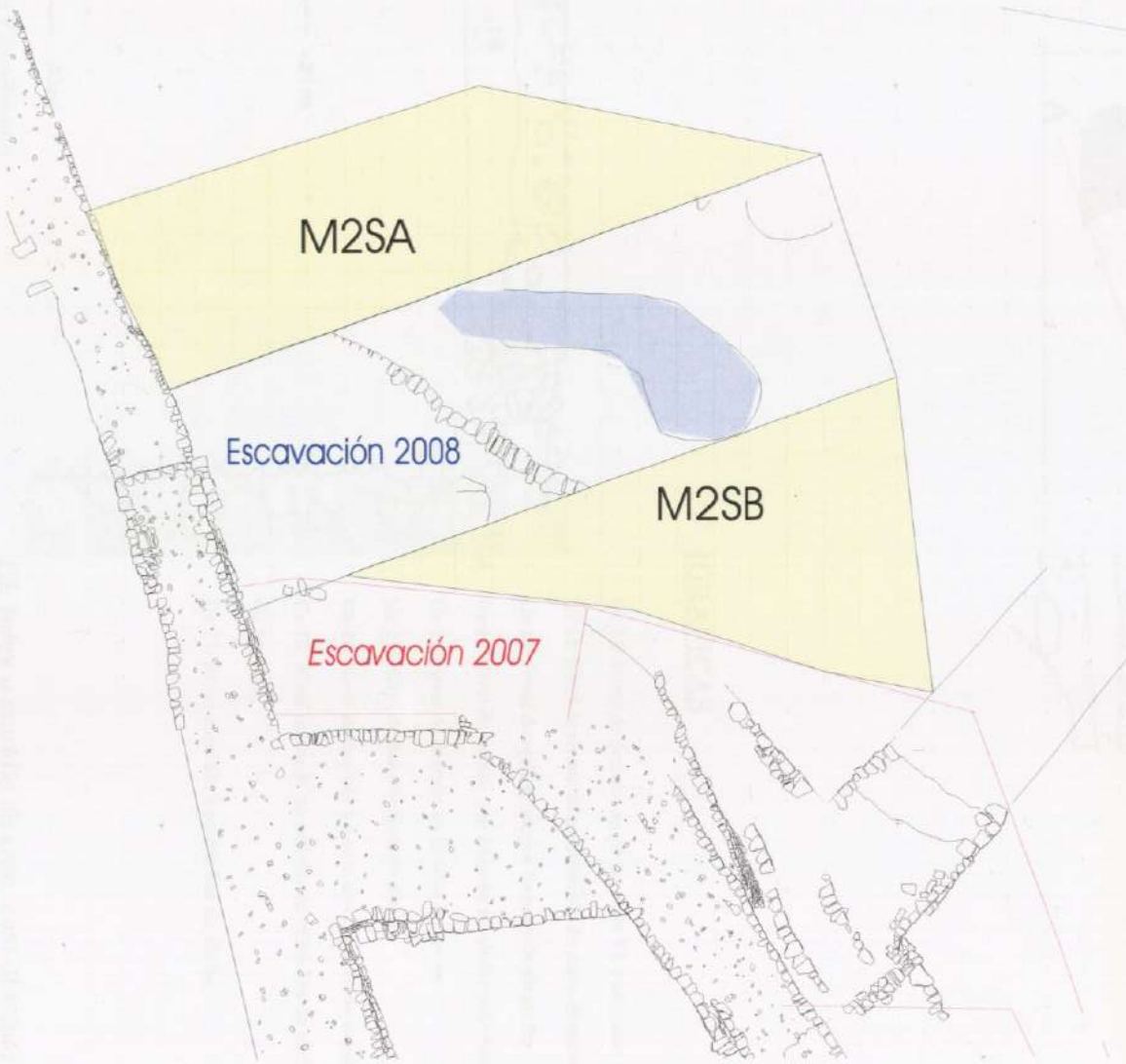

Traballos realizados:

- Escavación arqueolóxica.

-A: Rectificación de perfil e drenaxe.

-B: Rectificación de perfil caído.

-Consolidación de estructuras.

ESCAVACIÓN SECTOR M2E.
PERFIL OESTE

Perfil A-B

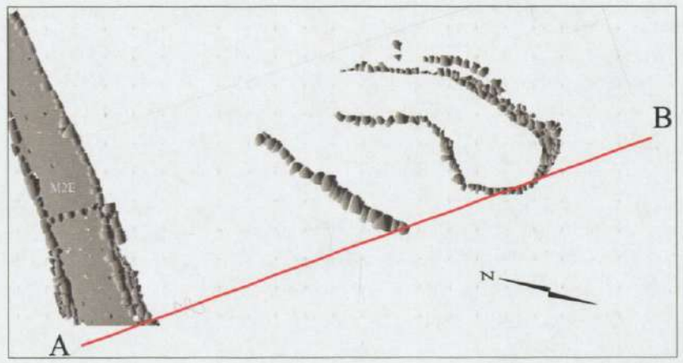

Perfil A-B

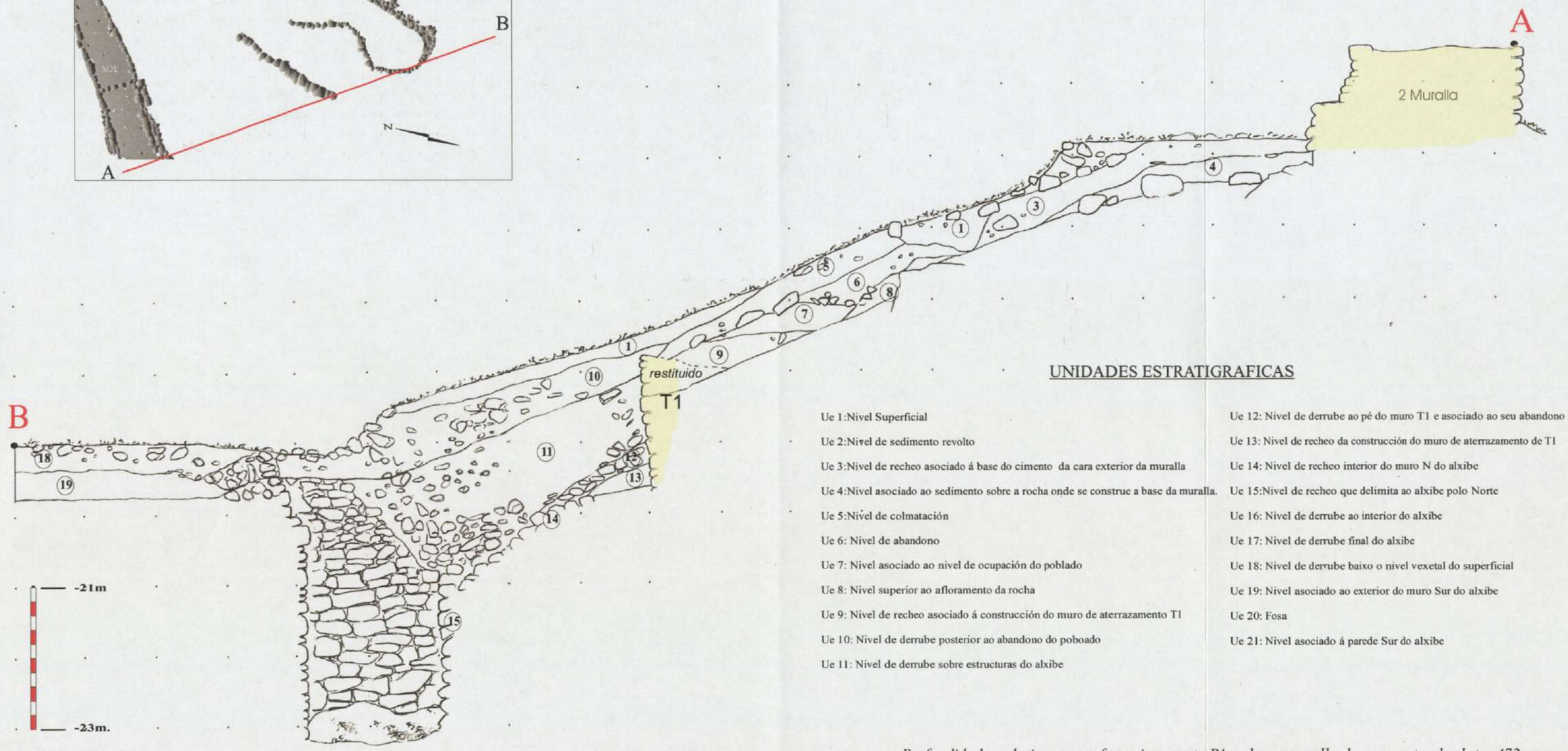

Eje Y coordenadas

UNIDADES ESTRATIGRAFICAS

Ue 1:Nivel Superficial

Ue 2:Nivel de sedimento revolto

Ue 3:Nivel de recheo asociado á base do cimento da cara exterior da muralla

Ue 4:Nivel asociado ao sedimento sobre a rocha onde se construe a base da muralla.

Ue 5:Nivel de colmatación

Ue 6: Nivel de abandono

Ue 7: Nivel asociado ao nivel de ocupación do poblado

Ue 8: Nivel superior ao afloramento da rocha

Ue 9: Nivel de recheo asociado á construcción do muro de aterrazamento T1

Ue 10: Nivel de derrube posterior ao abandono do poboado

Ue 11: Nivel de derrube sobre estructuras do alxibe

Ue 12: Nivel de derrube ao pé do muro T1 e asociado ao seu abandono

Ue 13: Nivel de recheo da construcción do muro de aterrazamento de T1

Ue 14: Nivel de recheo interior do muro N do alxibe

Ue 15:Nivel de recheo que delimita ao alxibe polo Norte

Ue 16: Nivel de derrube ao interior do alxibe

Ue 17: Nivel de derrube final do alxibe

Ue 18: Nivel de derrube baixo o nivel vexetal do superficial

Ue 19: Nivel asociado ao exterior do muro Sur do alxibe

Ue 20: Fosa

Ue 21: Nivel asociado á parede Sur do alxibe

Profundidades relativas con referencia o punto PA, sobre a muralla da croa, cota absoluta: 472 s.n.m.

SAN CIBRAO DE LAS
M2E. SECTOR SURLESTE

Memoria de Intervención Arqueolóxica

XUNTA DE GALICIA
CONSELLARÍA DE CULTURA E DEPORTE

ESCALA: 0 — 5 m.

Plano P2

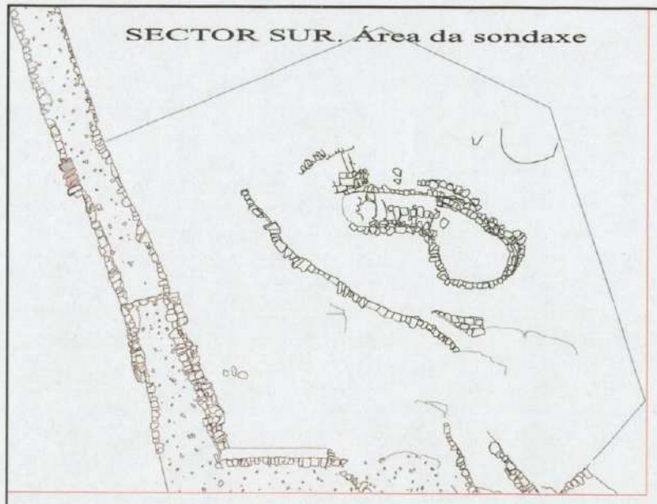

LOCALIZACIÓN

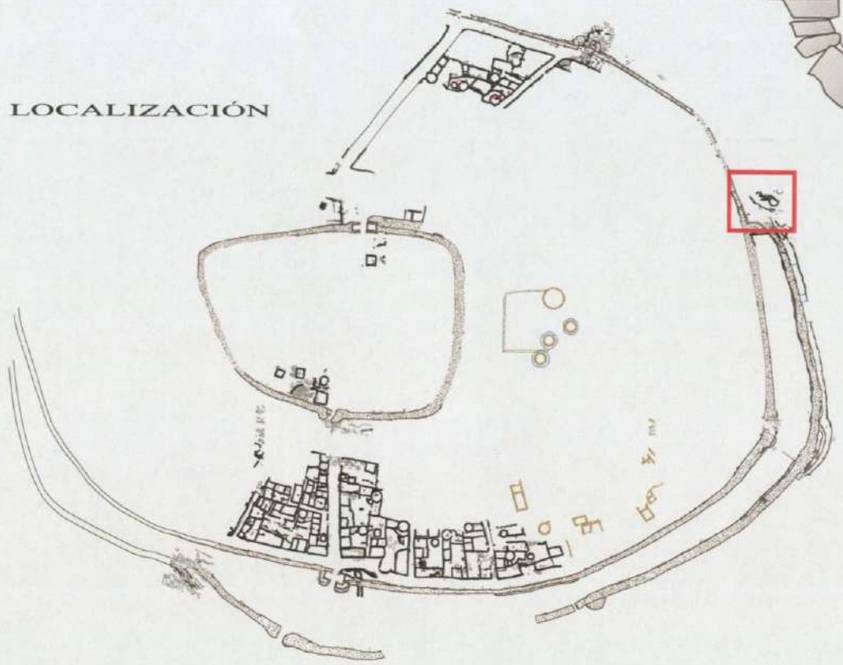

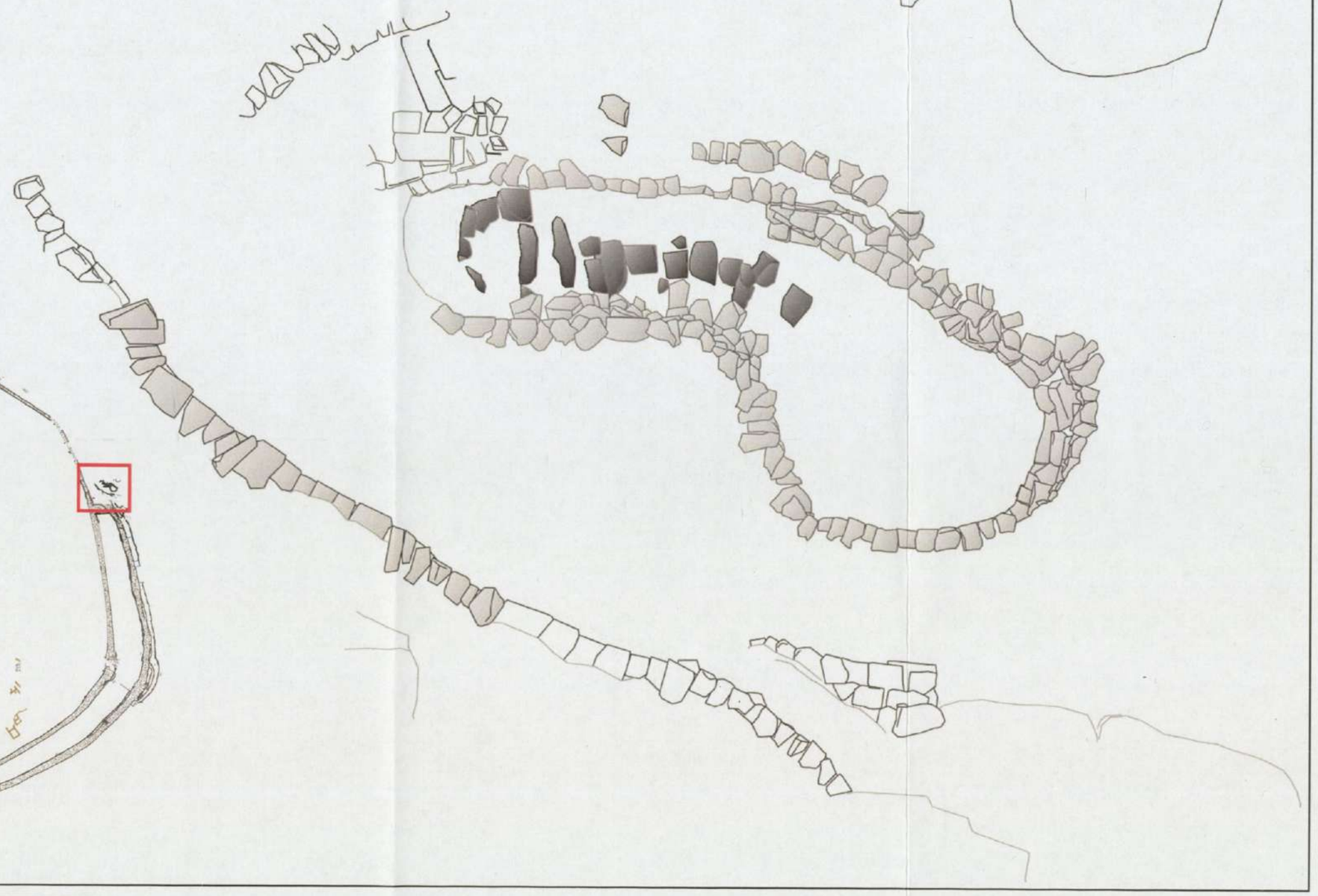

Área consolidada

Área escavada

SAN CIBRÁN DE LAS

San Amaro - Punxin OURENSE

ESCALA:

PLANIMETRÍA DAS ESTRUTURAS ESCAVADAS E CONSOLIDADAS

RECINTO EXTERIOR

PLANO 1

SECTOR SUR

MURALLA EXTERIOR

Informe preliminar. Campaña 2009

OURENSE diciembre 2009

1 de 1

Terra-Arqueos S.L.

5.- TRATAMENTO DE MATERIAIS.

5.1. Descricpción xeral dos materiais

Ademais das valoracións que pudemos ter en relación as estructuras documentadas o contido dos sedimentos escavados axudaronos en boa medida a precisar as características do xacemento, tanto no referente a súa evolución no tempo coma a hora de definir os diferentes espacios escavados.

No sector exterior da muralla no punto máis cara ao Sur, e máis concretamente nos espacios definidos coma M2SA y M2SB (ver documentación gráfica) apenas documentamos nigún tipo de material, cuestión corrente nas intervencións realizadas nos sectores asociados as murallas.

No espacio exterior M2E, sito preto da zona exterior da confluencia das murallas atopamos algunos anacos de cerámica revoltos entre os recheos dos nivel de construcción e os derrubes, aínda que sin ningunha particularidade a destacar

Vemos polo tanto que os materiais recollidos derivan de procesos de sedimentación distintos que condicionan as suas distintas características.

En liñas xerais o material arqueolóxico non foi moi abundante en relación a superficie escavada e incluso poderiamos decir pouco significativa, aínda que serva para esbozar en liñas xerais a similitud deste sector co resto do xacemento.

O xacemento presenta varios nivieis de ocupación no seu interior dos que polo momento so podemos falar con maior precisión do derradeiro momento.

Analizando a disposición e as características dos materiais semella que esta non ten un final violento senon que foi producto dun abandono progresivo e planificado. No referente os momentos anteriores coma son os niveis de construcción da muralla, apenas temos materiais asociados significativos nos nieveis de construcción da mesma para poder precisar mellor as cronoloxias.

Como xa disemos en liñas xerais os materiais no son moi abundantes pero hai que destacar que se conservan ben, quizais por mor dos procesos de derrube e as características do sellado que exercen estos derrubes dos muros.

Ademais da conservación dos materiais cerámicos destaca a case inexistencia presencia de materiais de tipo orgánico, madeira e oso.

Outro dato a destacar e a presencia de material lítico sobe cantos de cuarctia, granito ou esquistos, en xeral, relacioados con elementos constructivos, además dos típicos utensilios líticos castrexos de entre os que cabe destacar os percutores, molederas e raspadores.

A presencia de metais por outra parte é moi baixa, e os que se documentaron atopanse nun estado de conservación regular. Tan só documentaronse algunhas escouras e algún anaco de metal sen identificar, atopada o pé do muro do aterrazamento exterior T1, nos niveis asociados a súa construcción.

Os materiais documentados no transcurso dos traballos de escavación reciberon un primeiro tratamento paralelamente os traballos de escavación, que constou do lavado, e inventario xeral dos distintos tipos de materiais do xacemento, de forma que tivemos unha vez acabados os traballos de escavación unha valoración obxectiva da tipoloxía cerámica e da cronoloxía nos diferentes espacios documentados do xacemento.

Unha vez lavadas e clasificadas, levouse a cabo a reconstrucción das mesmas, onde se intenta reconstruír cada peza na medida do posible, comprobando así o grado de fragmentación das pezas e o grado de alteración dos niveis, documentando que materiais e en que proporción poden reconstruírse en cada espacio ou nivel. Unha vez feita a reconstrucción de forma provisional e de separar, no caso dos materiais cerámicos, os anacos amorfos dos que teñen forma, procedeuse a siglar e numerar as pezas.

Na derradeira fase de estudio dos materiais, realizouse un inventario descritivo dentro dunhas fichas determinadas para cada tipo de material nas que se especifican as formas, o material, as decoracións, etc., para finalmente se clasificalos tipolóxica e cronoloxicamente. Este traballo depende da súa clasificación i é diferente para cada tipo de cerámica. Dos elementos máis representativos fixose unha selección previa e unha tipoloxía representativa do xacemento, documentándose a súa descrición, tamaño e os tipos máis abundante. Unha vez acabado o análise dos materiais, realizouse o estudio espacial dos restos e a súa situación dentro dos espacios definidos no

xacemento, individualizando cada peza e elaborando unha cartografía xeral do xacemento onde levara a disposición das pezas.

MATERIAL CERAMICO

O máis destacado respecto aos materiais deste sector asociado a muralla do sector Sur e Leste, é a aparición de escasos anacos cerámicos e na súa maioría en niveles de derrumbes e recheos, o que condicona que aparezcan rodados e moi esnaquizados.

As cerámicas son practicamentes todas elas reductoras nas que predominan os alisados i espatulados, pertencen practicamente todos los anacos a olas de cociña aínda que se rexistra a presencia dalgún anaco de orza ou cacharro de almacenamento. Destaca tamen a presencia dalgunha pequena ola, bruñida, e cun mellor acabado, que sempre documentamos nalgún espacio ao interior do castro. As vasixas másí abundantes son as olas e as orzas de pasta roxa, algunhas con restos de queimado exterior, destacando algún anaco con decoración estampillada. En xeral os anacos conservados seguen a tónica dos achadegos cerámicos do interiro do poboado.

No sector do alxibe atopamos unha maior abundancia de vasixas de maior tamaño,e orzas e xarras, asociadas sen duda cos traballos de recollida e trasnporte de auga.

A totalidade dos materiais presentan estan feitas a torno lento ou torneta e presentan características castrexas, aínda esi documentamos algúns anacos a tonro de adscripción romana. Se trata dalgúns anacos de ánfora pouco significativos, casi todos eles (un total de 5 anacos) atopados no espacio exterior da muralla.

Coma se pode apreciar as cerámicas son escasas en comparación cos achadegos no interior do poboado, en total case contamos con 800 pezas que é unha mínima parte se pensamos que nunha unidade familiar temos localizados máis de 14.000 anacos de pezas. Neste caso ademais atopanse descontextualizadas, e moi esnaquizadas. Tipolóxicamente destacar as olas e non abundan as decoracións, a linealidade nas formas e o máis común tratandose de olas reductoras co borde sainte e sinuoso onde so nalgúns casos se lle marca o pescozo e apenas vemos as inflexións nos bordes.

As pastas en xeral son bastante depuradas con desgrasantes finos o medios e base micácea de cores escuros.

6.- DOCUMENTACION GRAFICA

ESTADO INICIAL E FINAL DOS RESTOS

Vista xeral do espacio escavado sito ao exterior da muralla M2. Vista dos derrubes causado polo temporal do ano pasado sobre os muros das terrazas e a zona previa á intervención do ano 2009. Abaixo vista final da zona no ano 2009

ESCAVACIÓN DENDE O OESTE

Vista xeral do espacio escavado sito ao exterior da muralla M2, inmediatamente ao Leste da confluencia das murallas M2 e M3.

ESCAVACIÓN: MURALLA M2E

Vistas xerais e detalles do sector M2E durante a súa escavación. Nesta fase da actuación atopamos o muro de aterrazametno T1, sito sobre o alxibe e que forma parte da súa estructura xeral e que finalmente no lado Oeste apoia na rocha.

CASTRO DE SA CIBRAO DE LAS Ourense

ESCAVACIÓN: MURALLA 2 LE

Vista do sector escavado durante a realización dos traballos. Os derrubes de pedra cubrían toda a parte media e baixa da ladeira e cegaron o alxibe de novo polo que neste ano levantaronse e se consolidó todo o sector.

7.- VALORACION DÁ INTERVENCION

Os sectores a intervir nesta campaña do ano 2009 localízanse na zona Surleste do xacemento de San Cibrao de Lás. O obxectivo final foi conseguir un itinerario de visita polo xacemento seguro para o que se necesita acondicionar a zona Surleste, xa que se atopa só parcialmente restaurada e o mesmo tempo rematar traballos puntuais de escavación no contorno do alxibe documentado no ano 2008.

Pretendese en primeiro lugar o estudo integral desta área ampliando a superficie necesaria para unha correcta interpretación dás estruturas. En concreto, a superficie obxecto de intervención do lado Surleste correspóndese cun sector amplo sector no contorno do alxibe, sito na área preta o encontro entre as murallas externa e interna do xacemento netse sector. En segundo lugar acometerase a consolidación integral dás estruturas deses espazos con especial atención ós puntos máis deteriorados dás estruturas, especialmente os muros de aterrazamento desturidos polo temporal no ano anteiror.

As actuacións centráronse nos seguintes espazos do castro que pertencen ao concello de Punxín sobre as que se efectúaron distintos traballos:

2.- Traballos de escavación no sector de encontro entre ambas murallas. O obxectivo é estudar o alxibe a a súa conxión coa muralla e a súa morfoloxía e definición cara á posterior consolidación dás mesmas nese tramo; ocupando a superficie sinalada ó efecto no plano que se adxunta.

3.- Consolidación integral dos sectores escavados segundo a definición do punto anterior, seguindo os mesmos criterios de consolidación empregados ata hoxe nas muralas deste xacemento, e sempre de acordo coas valoracións do arqueólogo unha vez que se coñezan os datos da escavación.

4.- - Acondicionamento do contorno da zona de actuación deste ano 2009, co obxectivo de conseguir un espazo transitable para os visitantes que axude non establecemento dun percorrido circular no xacemento.

Durante os traballos de escavación nesta zona, onde conflúen as murallas poidemos documentar que o terreo formaba unha rampla de subida desde o exterior do xacemento cara á zona da segunda muralla que excedía esta e se introducia no interior do poboado. Ao exterior escavouse nun gran espazo para poder abarcar as liñas que se encostaban ao paramento ao exterior. Os resultados obtidos na intervención foron bastante sorprendentes:

Un elemento importante documentado no ano 2007 foi a aparición dunha muralla que partindo da cimentación da muralla, continúa perpendicular á muralla. Os resultados da intervención do ano 2008, confirman a existencia doutras dúas paralelas que serven de protección a un acceso a un posible punto de auga o aljibe que existe ao pé da confluencia das

murallas. Para rematar o estudo da estructura desta zona de encontro no exterior das murallas planeamos nesta campaña do ano 2009 a ampliación da sondaxe de grandes dimensións realizada no ano 2008, orientada de xeito perpendicular a muralla exterior dende o lienzo exterior ata a zona máis profunda da pendente que rodea o xacemento neste sector.

Os resultados permitiron coñercer a existencia dunha morfoloxía escalonada na pendente exterior da muralla, das que non se conservan estruturas xa que estas atopanse caidas na parte máis fonda da ladeira, e unicamente conservanse as pegadas nos perfis e no xabre de base.

As fiadas que pechan o lienzo máis exterior cara a segunda muralla foron destruidas no momento no que abriuse o camiño moderno que atravesaba a muralla cara o castro e que alterou todo iste sector, aínda que poidemos ter unha aproximación a súa estructura original.

A escavación proporcionou diferentes resultados dependendo do sector da sondaxe. Na parte superior, na zona inmediata ao exterior da muralla, escavamos dous niveis ou unidades estratigráficas que se asocian á base da muralla que neste punto presenta unha cimentación ou basamento duns 40 -50 cm, de anchura sobre a que se apoia. Esta base non se atopaba á vista, polo que esta construída sen carear con pedras irregulares colocadas de forma descoidada xa que se atopaban cubertas por recheos.

Nesta zona o estrato superior asóciase á base deste reforzo ou cimento e o estrato inferior esta sedimentado xa sobre os afloramientos rochosos,

baixo a muralla. En ningún deles documentouse material arqueolóxico que nos permita adscribira unha data concreta estos niveis.

Na parte de central da sondaxe existe un pendente moi pronunciada e na base desta ladeira documentamos os restos do alxibe.A escavación da parte central da ladeira permitiunos confirmar que os estratos orixinais da zona exterior da muralla están perdidos. Isto é debido á forte pendente deste sector no que conflúen a muralla M2 e M3 o que non permitiu que se conserven as estruturas na súa totalidade. A escavación deste ano permite confirmar a destrución destes niveis aínda que quedou nos perfís a pegada destes niveis horizontais suxeitos por muros de aterrazamiento que como dicimos non se conservaron na súa totalidade.

Durante a escavación desta sondaxe realizada no ano 2008, puidemos documentar a existencia dun aterrazamiento máis na parte inferior da ladeira, sobre o alxibe, seguramente relacionado coa construción dunha zona de acceso a través da ladeira, cara á baixada a este punto de auga.

Este muro (que denominados MT1) ten unha altura de case dous metros e non conserva cara interior, construiendose a modo de terraza para conter os sedimentos da ladeira. Para levantar aprovéitase un afloramiento rochoso que cae case en vertical o que permite gañar altura con pouca presión da ladeira. O afloramento aparece por riba do muro a menos de 1 m e asóciase a uns estratos de xabre de ton amarelado que non contén materiais .

Este muro foi destruido polo temporal que nada mais acabar de consolidar o muro estragou toda a labor de restauración aínda todavía sin

secar os morteros añadidos ao paramentos. Os fortisimos ventos e as continuas chuvias minaron os perfis, e lavaron os morteros botados durante al consolidación dos muros, especialmente na muro de aterrazamento T1. Como consecuencia o muro aínda en proceso secado perdio a adherencia do mortero o que xunto os continuos aportes das chuvias provocó a caída do paramento.

A caida de parte desta terraza e dos perfis deixados na sondaxe, necesitaba desta actuación que permitió a reitrada dos derrumbes a ampliación da escavación cara a ambolos dos laterais da sondaxe, para deixar uns perfis terreos de menor envergadura e asimesmo o levantamento das partes caidas do aterrazamento, xa que quedou esta sondaxe cuberta polos aportes terreos tapando os restos do alxibe documentado e impidendo a sua visualización.

Ao exterior, o aterrazamiento MT1, conserva por tramos en mellor ou peor estado parte do seu alzado. Estaba construído en seco con bloques grandes e medianos dun granito de ton máis amarelado que a pedra utilizada na muralla, utilizando un material de gran máis fino. Conserva por encima dos restos do recheo da súa base, un nivel de derrube da estrutura conservado en parte. Este derrrumbe esta mixturado en parte co nivel de abandono e contén algúns materiais cerámicos castrexos e algúns anacos de anfora. Por baixo deste derrube aparecen uns estratos asociados á base do aterrazamiento, de terra xabregosa de gran medio que configura o recheo inferior. Neste nivel documentamos unha punta de lanza de bronce conservada en bastante bo estado aínda que torta e deformada.

Unha vez levantados de novo os fortes derrubescaidos sobre o alxibe previamente escavado, dispusimonos a escavar o contorno do mesmo cara ao acceso leste. O alxibe é un gran depósito escavado no estrato de base, nun punto a unha cota moi baixa onde pode acumular a auga da zona suroeste da muralla sita a nivel máis alto. O manancial de auga ten unha gran capacidade e o depósito atópase cheo a maior parte do ano. A escavación do mesmo só foi posible grazas a unha bomba de achique que baleiraba continuamente a auga.

O depósito ten unha forma alargada, desvirtuada no lado máis ao Leste onde a liña do acceso cara ao fondo do aljibe constitúe un arco de círculo, polo que na súa totalidade o aljibe ten unha forma irregular. A parede norte baixo o aterrazamiento MT1, conservaba unha altura maior e un muro de peche que cara ás veces de terraza. Este muro non se conserva pero si conservamos o recheo do mesmo. Pasado un tempo este muro caiu ou ceder e reconstruíron o muro avanzando a liña do depósito cara adiante a base de colocar pedras neste lado norte pero sen construír unha cara, polo que este sector diferénciase totalmente do resto dos muros do depósito levantados cuns potentes muros ben careados.

O acceso se fai polo Leste e a escavación deste ano deixou ao descuberto un acceso escalonado que dende o lado leste vira cara o sur cara as escaleiras descuberts o ano pasado. Para baixar ao fondo do aljibe que esta escavado na roca, sobre o que apoian os muros do depósito, construíronse uns

banzos que descenden cara á parte máis fonda a través dos muros que configuran un corredor de acceso. Por encima destas estruturas orixinais documentamos un fino nivel de sedimento grisáceo depositado sobre elas.

O interior do alxibe estaba recheo por un potente nivel de derrube. A parede sur do alxibe atópase tamén apoiada na roca de base do depósito, e presenta na parte superior un escalonamiento quiza para o apoio da estrutura dunha posible cuberta. Neste senso temos que decir que no interior do alxibe non se atoparon pedras de distinta configuración a las que forman o derrube dos muros. Parte da fiada superior atópase perdida entre o porpio derrube da estrutura e asóciase ao exterior cun sedimento que contén algúns materiais arqueolóxicos pouco relevantes e similares aos que aparecen no resto do xacemento de San Cibrao de Lás.

Apenas se documentaron materiais nestes niveis debido fundamentalmente a que os traballos construtivos realízanse de forma previa á ocupación do poboado polo que os niveis son anteriores a este momento. Os niveis asociados ao tránsito no momento da ocupación, neste punto, apenas conservan materiais, son escasos e similares aos que aparecen no interior do poboado sen que contemos con ningún elemento significativo cronoloxicamente.

A consolidación de todos os elementos arquitectónicos, muros i estruturas de delimitación, realizouse de xeito xeral por recrecida de fiadas, co fin de protexer as orixinais do contacto exterior e deste xeito sufra a posible deterioración a nova fiada.

A pedra necesaria para as novas fases conseguese das novas etapas de escavación cuxa selección e achegue realízase de forma manual.Tras o proceso de transporte e selección de pedras, e cos datos extraídos da escavación, iníciase o proceso de restitución utilizando como argamasa un morteiro bastardo tipo M-40 a base de cal groso e area de río enriquecido con algún aditivo calcinado como creta e arxila. Este aditivo é básico para acelerar o proceso de carbonatación do morteiro de cal. As bardas, remates e llagueados construiranse cun proceso de cribado manual de terra vexetal aglutinado con latex vinílico.

A construción dos paramentos realízouse ao estilo propio do xacemento con aparello máis ou menos poligonal concertado sen descoidar a inclusión de perpiaños.

Como paso final destes traballos e trasla restauración colocouse un aporte terreo sobre a cabeceira da muralla de terra limpa e sen pedras que permita o crecemento de vexetación menor e que permita o paso sen perigro.

A valoración global da intervención e moi positiva, poidemos documentar e consolidar todo o tramo do aterrazamento destruido e coñecer a súas características e como discurre cara ao Leste e Oeste. As definicións obtidas vense a adxuntar as realizadas en campañas pasadas.

Confirmaronse ademais a existencia de elementos estructurales que configuran neste sector una ladeira escalonada, xustificada pola aparición do depósito de auga ou alxibe. A localización do alxibe fora do recinto

amurallado condicionou a realización no orixe do poboado dun sistema complementario de murallas neste sector sur do xacemento, confirmándose a existencia de murallas perpendiculares a M2, que protexen este punto de auga. A complexidade do sistema necesita para a súa completa definción dunha escavación de maiores dimensións para concretar algunhas preguntas que planteanse con esta nova intervención.

A intervención permitió a reitrada dos derrumbes caídos durante o temporal, a ampliación da escavación cara a ambolos dos laterais da sondaxe, para deixar uns perfis terreos de menor envergadura e asimesmo o levantamento das partes caidas do aterrazamento. Deste xeito deixamos de novo o alxibe visto, baleiro dos aportes terreos caidos para a sua integración no resto do conxunto do xacemento.

Deste xeito vense cumpridos os obxectivos planeados así como as expectativas previas respecto as condicións óptimas do Castro de San Cibrán de Lás de cara a rentabilidade na inversión feita neste ben patrimonial.

8.- BIBLIOGRAFIA.

ALVAREZ GONZÁLEZ, Y. Y LÓPEZ GONZÁLEZ, L.F.: "La secuencia cultural del asentamiento de Laias: evolución espacial y funcional del poblado". Actas del 3º Congreso de Arqueología Peninsular. Volumen V, Protohistoria de la Península Ibérica. Porto ADECAP, 2000.

CHAMOSO LAMAS, M. (1954): *Excavaciones Arqueológicas en San Cibrán de Las (Orense).* Cuadernos de Estudios Gallegos, IX. Santiago.

CHAMOSO LAMAS, M. (1956): *Excavaciones arqueológicas en la citania de San Cibrán das Lás y en el poblado y explotación minera de oro de época romana de Barbantes (Orense). N.A.H.,* III-IV. Madrid; pp. 114-130.

CARBALLO ARCEO, X. (2005): *Guía de los Castros de Galicia.* Ed. Nigratrea. Vigo. Pp 132-139.

CEPAS, A.; ALVAREZ Y. y LÓPEZ, L.F. (1999): *Circulación monetaria en zonas mineras: el poblado de O Castelo (Orense).* En Archivo Español de Arqueología, Anejos de AEspA XX: Rutas, ciudades y moneda en Hispania. Actas del II Encuentro peninsular de numismática antigua (Porto, marzo, 1997). CSIC. 1999, pp. 147-158.

DORRIBO CAO, J. e REBOREDO TAXES, M. (2000): *Guía dos Castros de Galicia.* Guías Cumio. Ed. do Cumio. Vigo. Pp 128-136.

FARIÑA BUSTO, F. E FERNÁNDEZ BAL, M. L. (1974): *Lás.* S.v. en Gran Enciclopedia Gallega. Silverio Cañada. Vol 18.

FARIÑA BUSTO, F.: *As Excavacións de San Cibrán das Las.* Rev Orense, nº 5, julio-agosto-septiembre, 1980. pp 77-79.

FARIÑA BUSTO, F. E FERNÁNDEZ BAL, M. L.: *A "Cidade" de San Cibrán de Lás.* Arqueoloxía. Informes 1. Campaña 1988. Xunta de Galicia. Santiago,1989. pp 74-76.

LÓPEZ CUEVILLAS, F.: *O Castro A Cibdade de San Cibrán das Las.* Revista "Nós", I (nº 10-12). Ourense, 1922.

LÓPEZ CUEVILLAS, F.: *A Citania do monte. "A Cidade" en San Cibrán das Las.* Boletín Real Academia Gallega, XIV, 1923-25. BRAG. XV, 1925-26. BRAG. XVII, 1927-28.

LÓPEZ GONZÁLEZ, L.F.; ÁLVAREZ GONZÁLEZ, Y. y LÓPEZ MARCOS, M.A. (2004): ***Definición y recuperación de estructuras en el Castro de San Cibrán de Lás.*** Cuadernos de Estudios Gallegos, tomo LI. Santiago 2004., pp. 79-113

PÉREZ OUTEIRIÑO, B.*: Informe sobre las excavaciones arqueológicas de "A Cidade" de San Cibrán de Lás (San Amaro-Punxín, Ourense).* Campaña de 1982. Not. Arq. Hisp. 22. Madrid, 1985. 211-259.

PÉREZ OUTEIRIÑO, B.*: A Cidade de San Cibrán de Lás. Obxectivos e resultados das últimas intervencións arqueolóxicas (1982-1983).* LUCERNA, 2ª serie, vol. II, Porto 1987. pp 15-39.

RODRÍGUEZ CAO, C., XUSTO RODRIGUEZ, M., FARIÑA BUSTO, F. (1993): *"A Cidade". San Cibrán de Lás.* Grupo "Marcelo Macías". Guías do Patrimonio Cultural IV. Fundación Caixa Galicia. Vigo.

XUSTO RODRÍGUEZ, M., RODRÍGUEZ CAO, C., FARIÑA BUSTO, F., & RÍO MARTÍNEZ, F. (199?): *Arqueología aérea en Galicia: a Cidade de San Cibrán de Lás* (SA).

O Castro A Cibdade de San Cibrán das Las. Revista "Nós", I (nº 10-12). Ourense, 1922.

- SANCHEZ-PALENCIA RAMOS, F.J.: "*La explotación prerromana del oro del Noroeste de la Península Ibérica*". Bol. Auriense XIII, 1983, 31-67.

- SANCHEZ-PALENCIA, F.J., *La explotación del oro de Asturia y Gallaecia en la Antigüedad (tesis doctoral inédita),* Madrid, 1983.